

А.М. Львовичкіна

## ОРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Наукова спільнота, узагальнюючи результати аналізу стану довкілля, наголошує, що сьогодні людство живе у світі, який руйнується з кожним днем все більше і більше. Посилення жорсткої екологічної кризи переходить у кризу всієї цивілізації, яка незабаром може перетворитись на катастрофу. Зазначимо при цьому, що екологічна криза визначається як порушення рівноваги в екологічних системах та у стосунках суспільства з природою. При цьому кризовий стан екології хоча і характеризується тим, що спостерігається тенденція погіршення стану довкілля, але ця ситуація, за певних зусиль суспільства, може бути зміненою на краще. Екологічна катастрофа в той же час має незворотні наслідки.

Складові екологічної кризи є досить різноманітними. Довкілля та його екологічні системи на сьогодні є виснаженими. Більша частина водойм оцінюється як екологічно небезпечні. Хронічне забруднення водойм призвело до серйозного погіршення умов відтворення цінних порід риб, скороченню їх запасів. Різко скорочуються й інші представники флори і фауни. Так, за приблизними оцінками, щоденно втрачається від 10 до 100 видів рослин і тварин. Площа згорілих лісів кожен рік перевищує 1 мільйон гектарів.

Найбільш суттєвий прояв екологічної кризи пов'язаний з надмірним споживанням природних ресурсів. Вже сьогодні людство споживає ресурсів на порядок більше того, що можна видалити з біосфери без порушення її біохімічних циклів. Протягом усього ХХ століття, а також у ХХІ – людство жило за рахунок своїх нащадків. В результаті цього, воно поставило біосферу, а також себе, як частину цієї біосфери на межу повної деградації.

Отже, природа деградує, а разом із нею деградує людина. На сьогодні більша частина населення Землі проживає у несприятливих екологічних умовах. У таких умовах фахівці прогнозують загибель людства у близькому майбутньому. Це обов'язково відбудеться, якщо ми не зуміємо найближчим часом змінити домінуючі тенденції розвитку та наше ставлення до довкілля.

Разом з тим, на перший погляд, відбувається досить інтенсивна діяльність, спрямована на формування екологічної освіченості, екологічної свідомості, екологічної етики та культури. Розгорнуто систему безперервної екологічної освіти, у школах, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах вивчаються різноманітні навчальні дисципліни екологічного циклу, такі як: "Наш край", "Природознавство", "Охорона довкілля", "Екологія",

"Соціальна екологія", "Екологічна психологія" та інші. При цьому, як показують наші дослідження, маючи певні знання у сфері екологічних дисциплін, люди, як правило, не керуються цими знаннями у власній діяльності. Ці знання також не стали основою екологічної культури як окремих особистостей, так і суспільства в цілому. Цей факт дає нам підставу висунути гіпотезу про те, що традиційна система викладання навчальних дисциплін екологічного циклу не впливає на формування системи цінностей, екологічної культури та екологічної поведінки особистості. Отже, постає завдання створення такого освітнього простору, який би, перш за все, сприяв формуванню особистості, компетентної, відповідальної та високо культурної у своїх взаємостосунках з довкіллям. На нашу думку, вирішити це завдання можна тільки тоді, коли навчальний курс екологічної дисципліни буде ґрунтуватися на урахуванні цінностей та мотивів студентів, які спонукатимуть їх до діяльності, спрямованої на створення середовища власного розвитку.

Методологічним підґрунтям створення означеного нами освітнього простору має бути теорія особистісно-орієнтованого освітнього процесу [8, 9].

Як зазначає І.С.Якиманська, особистісно-орієнтований освітній процес – це системна побудова взаємозв'язку процесів навчання, розвитку та учіння. Смыслоутворюючим моментом учіння є освіченість як особистісне новоутворення, що виявляється тільки при спеціальній організації освітнього процесу [10]. Власне, І.С.Якиманська наголошує перш за все, на тому, що навчальний процес, для того щоб стати особистісно-орієнтованим, а отже – ефективним, має перетворитися на освітній процес, який дає не тільки знання, уміння та навички (так звані ЗУНи), а й формує особистість, її цінності і культуру.

Слід зазначити, що розвиток як учня, так і студента (його соціалізація) йде не тільки шляхом оволодіння ним нормативної діяльності, але і через постійне збагачення, перетворення суб'єктивного досвіду як важливого джерела власного розвитку. Для актуалізації цього процесу важливо стимулювати тих, хто навчається, до самоцінної освітньої діяльності. Одним із провідних принципів, який має застосовуватися з метою організації особистісно-орієнтованого навчання є принцип активності або ж принцип єдності свідомості й діяльності.

Принцип активності (принцип єдності свідомості й діяльності), сформульований С.Л.Рубінштейном та О.М.Леонтьєвим, нами покладено в основу викладання "Екологічної

психології”, оскільки, як уже зазначалося, навчальні дисципліни екологічного циклу мають передусім, велике практичне значення і повинні відіграти провідну роль у відверненні глобальної екологічної катастрофи на планеті Земля. Принцип єдності свідомості та діяльності наголошує на тому, що свідомість людини формується та проявляється в діяльності. Отже, екологічна свідомість формується та проявляється в діяльності людини, яка спрямована на довкілля. Ця діяльність може бути як конструктивною, так і деструктивною, і відповідно до цього формується екологічна свідомість.

На принципі єдності екологічної свідомості та екологічної діяльності базуються наступні задачі екологічної психології.

**Теоретичні задачі:** Необхідно дати студентам поняття про екологічну свідомість, специфіку її формування, причини деформації, вікові особливості та механізми формування, а також викласти сутність принципу єдності свідомості та діяльності, з якого випливає єдність екологічної свідомості та екологічної діяльності.

**Практичні задачі:** завдяки активним методам викладання екологічної психології сприяти формуванню екологічної свідомості та екологічного способу життя, а також готувати фахівців-екопсихологів, які б мали компетентність щодо формування екологічної свідомості та впровадження екологічного способу життя в суспільстві.

Отже, принцип активності в екологічній психології передбачає також і формування активної особистісної позиції студентів, яку вони відстоюватимуть і після закінчення вищого навчального закладу - у професійній та суспільно-громадській діяльності, а також в особистому житті.

Засновник грузинської школи установки Д.М.Узнадзе зазначає, що активність яка виникає у процесі навчання, є не тільки засобом, але має власну цінність, оскільки основне місце у навчанні посідає не продукт, що надається нам як конкретна навичка чи конкретна інформація, а розвиток у певному напрямку саме того, хто навчається. Отже, головним у навчанні, на думку Д.М. Узнадзе, є не конкретна навичка чи знання, а розвиток сил, що беруть участь у процесі навчання [7].

З метою формування екоцентричної свідомості та еколого-орієнтованого способу життя під час викладання “Екологічної психології” нами, здебільшого, застосовуються активні методи, що спонукають студентів висувати власні пропозиції стосовно захисту екології та облаштування довкілля. Також на сьогодні відомим є факт, що найбільш дієві і ефективні у плані засвоєння інформації – це активні методи викладання, такі як “мозковий штурм”, ділова гра, створення проектів тощо. Ефективність засвоєння знань представлена у так званій “Піраміді пізнання”, на вершині якої знаходиться лекція як

метод вивчення дисципліни, а в основі – виступ самого студента чи учня в ролі того, хто навчає. Отже, під час лекції, за даними досліджень, засвоюється в середньому 5% інформації, під час самостійного читання – 10%, при застосуванні аудіовізуальних засобів – 20%, під час застосування наочності інформація засвоюється на 30%, під час обговорення в групах, коли відбуваються дискусії або ж “мозкові штурми” – 50%, при навчанні практикою, тобто під час ділових ігор, тренінгів, програвання ситуацій, практичних занять та самостійних досліджень, інформація засвоюється на 70%, і, нарешті, під час застосування принципу “навчаючи вчуся”, тобто, коли студент виступає в ролі вчителя, засвоюється аж 90% інформації [6].

Крім того, зважаючи на принцип активності, можна з користю для екології застосовувати такі маніпулятивні соціально-психологічні закони як закони обов’язку та послідовності. Якщо людей вдасться переконати зробити незначні вчинки, спрямовані на охорону або поліпшення довкілля, то процес відомий під назвою “нога-у-дверях” може підштовхнути їх до більш масштабних та значних вчинків. Так, наприклад, американські психологи пропонували мешканцям невеличких міст підписати петицію щодо захисту довкілля. Потім ці люди більш охоче дозволяли встановлювати на власних прибудинкових територіях бігборди із закликами щодо збереження довкілля, а також ці люди більш активно починали приймати участь у різноманітних екологічних акціях [5].

Отже, можна спрогнозувати, що студенти, які розроблятимуть на практичних заняттях екологічні проекти, шукатимуть шляхи вирішення екологічних проблем, стануть також послідовними в екологічній поведінці в подальшому житті.

Основою такого процесу мають стати активні методи навчання, що включатимуть студента у діяльність. У розглянутому нами випадку це буде екологічна діяльність.

Ю.М. Емельянов виділяє три основні блоки, на які можна поділити активні групові методи викладання та засвоєння навчальних дисциплін. Це наступні блоки: 1) дискусійні методи: групова дискусія, аналіз життєвих ситуацій, аналіз ситуацій морального вибору та ін.; 2) ігрові методи: дидактичні та творчі ігри, у тому числі ділові (управлінські) ігри; рольові ігри (поведінкове навчання, ігрова психотерапія, психодраматична корекція), контргра (трансактний метод усвідомлення комунікативної поведінки); 3) сенситивний тренінг (тренування міжособистісної чутливості і сприйняття себе як психофізіологічної єдності) [2].

Під час вивчення дисциплін екологічного спрямування найбільш інтенсивно використовуються дискусійні та ігрові методи, хоча існують приклади застосування елементів сенситивного тренінгу. Так,

наприклад, О.В.Грезе запропонувала тренінг під назвою “Автобіографія”, де студентам пропонується написати “автобіографію” від імені представника комах, завдяки чому у студентів формується більш толерантне ставлення до цих створінь. Отже, механізмом формування такого ставлення є суб’єктифікація елементів природи на основі ідентифікації їх із людиною та антропоморфізації [1].

Крім того нами використовуються такі активні методи, як: демонстраційний експеримент, “круглий стіл” та “мозковий штурм”.

Структура заняття з екологічної психології, що базується на активних формах навчання має наступну форму: 1) привернення уваги до екологічних проблем, зацікавлення студентів; 2) створення мотивації до вивчення навчального матеріалу; 3) активізація студентів (постановка задачі, яку потрібно розв’язати); 4) розв’язання задачі; 5) узагальнення результатів та отримання додаткової інформації; 6) розмірковування над тим, як отримані знання можна впровадити у практику на різних рівнях: індивідуальному, на рівні громади та на державному і міждержавному рівнях; 7) наведення позитивних прикладів вирішення складних екологічних проблем для надання студентам упевненості у своїх силах; 8) створення перспективи діяльності у вигляді домашнього завдання; 9) формування потреби в екологічній діяльності.

Розглянемо застосування запропонованої структури на конкретних прикладах.

*Привернення уваги до екологічних проблем, зацікавлення студентів* здійснюється завдяки застосуванню певних яскравих та емоційних заходів, що своїм змістом відповідають темі заняття. Наприклад, вивчення курсу екологічної психології можна розпочати з демонстраційного експерименту, який покаже нагальність формування екологічного ставлення до середовища власного розвитку. Демонстраційний експеримент називається “Гра у горіхи” і полягає в наступному. Гра дуже проста. Група студентів ділиться на підгрупи по 4-5 чоловік. Групи грають по черзі. Кілька чоловік сидить навколо блюда, на якому спочатку лежать 10 горіхів. Експериментатор пояснює, що членам гри потрібно зібрати якомога більше горіхів. Кожен може в будь-який час забрати скільки завгодно горіхів, а кожні 10 секунд кількість горіхів, що лежать на блюді, буде подвоюватись.

Як показує наш досвід проведення демонстраційного експерименту, як правило, гравці не залишали горіхи на блюді «на розвід», щоб забезпечити тим самим максимальний «урожай» для всіх. Якщо студентам не дати часу на те, щоб домовитись і виробити консерваційну стратегію, то більшість обстежених груп навіть ні разу не дочекаються першого ж 10-секундного подвоєння. Як правило, гравці, хапаючи свою долю, збивають

блюдо на підлогу.

Після проведення демонстраційного експерименту варто поговорити про екстраполяцію подібної поведінки на реальне життя, коли ми намагаємося отримати від довкілля все і одразу, тим самим обкрадаючи як себе, так і своїх нащадків.

Застосовуються також і інші яскраві наочні приклади, що здатні зацікавити студентів та привернути їхню увагу до екологічних проблем. Це, наприклад, тест “Скільки місця я займаю на Землі?”, це ігри із ненульовим результатом (“Червоне і чорне”), це вдало підібрані притчі тощо [3, 4].

Після того, як студенті зворушені, зацікавлені, настає час *створення мотивації до вивчення навчального матеріалу*. У цій частині заняття подається такий матеріал, який має переконати студентів у тому, що створення середовища власного розвитку є справою, перш за все, особистою, яка потім стає загальною, а не – навпаки. Отже, матеріал має бути таким, що переконливо демонструє те, як внесок однієї конкретної людини може стати як руйнівним, так і рятівним для довкілля. З цією метою можна навести метафору “Трагедія обцинних вигонів”, яка стала класичною [5], або ж приклади з життя: коли людина викидає на вулиці або на пляжі пакет зі сміттям, а через кілька днів там виростає сміттєве звалище; коли кожен житель мегаполісу намагається користуватися власним автотранспортом і тоді все місто “зупиняється у пробці” та багато інших прикладів, які, до речі, можуть вже навести і самі студенти. В результаті має прийти усвідомлення того, що особистий внесок в екологію кожного є надзвичайно важливим, оскільки він обов’язково буде помножений на сотні, тисячі, мільйони інших особистих внесків.

Наступний етап заняття – *активізація студентів* – полягає у постановці задачі, яку потрібно розв’язати. Задача ж, у свою чергу, залежить від теми, що вивчається на даному етапі. Наприклад, під час вивчення теми “Екологічна криза” перед аудиторією ставиться задача: проаналізувати стан екології в тій місцевості, де, переважно, проживають студенти та знайти ознаки кризи. При цьому, вивчається сутність поняття “екологічна криза”, види криз та їх особливості.

*Розв’язання поставленої у процесі вивчення теми задачі* відбувається у формі практичного заняття, яке, наприклад, може проходити у вигляді ділової гри. Група студентів ділиться на дві підгрупи. Кожна із підгруп пропонує власне вирішення задачі. Завдання іншої підгрупи на цей час – аналізувати, критикувати та оцінювати пропозиції, першої підгрупи. Потім групи міняються ролями.

Розв’язувати задачу, поставлену у процесі вивчення теми, можна також застосовуючи такі активні методи, як “мозковий штурм”, “кейс-стаді”, “круглий стіл” тощо.

Узагальнення результатів та отримання додаткової інформації – наступний етап практичної роботи. На цьому етапі аналізуються та узагальнюються отримані від двох підгруп пропозиції та виробляється спільна концепція. Під час цієї спільної роботи можуть виникнути як нові пропозиції, які потрібно врахувати, так і з'явитися питання щодо певних теоретичних чи практичних проблем екологічної психології, які теж потрібно з'ясувати.

Продовженням практичного заняття є розмірковування над тим, як отримані знання можна впровадити у практику на різних рівнях: індивідуальному, на рівні громади та на державному і міждержавному рівнях.

Групу студентів можна розподілити на чотири підгрупи. Перша підгрупа висуває пропозиції, що стосуються індивідуального рівня впровадження екологічного проекту, друга – впровадження на рівні громади, третя – на державному, а четверта – на міждержавному рівнях. Усі проекти обговорюються і аналізуються.

Варто наголосити на тому, що на етапі створення проектів, у студентів може виникнути відчуття певної відірваності від реального життя та почуття безпорадності і неспроможності самотужки вирішувати складні екологічні проблеми. Тут у нагоді стане наведення позитивних прикладів вирішення складних екологічних проблем для надання студентам впевненості у своїх силах. Позитивні приклади можуть бути взяті як із засобів масової інформації, так і з власного досвіду. Наприклад, вражаючим за своїм оптимізмом є повідомлення про те, що Нобелівська премія 2004 року була присуджена кенійці, яка присвятила все своє життя озелененню Африки – 64 річній кенійці Вангарі Маасаї, що посадила разом із своїми прибічниками більше 30 мільйонів дерев на Африканському континенті. Вангарі Маасаї – професор біології, засновник руху Зелений Пояс, участь в якому могли приймати лише жінки. Члени організації висаджували дерева на місці незаконної вирубки лісів. Крім того, дуже важлива справа, якою займалися члени руху Зелений пояс, – це насадження дерев та кущів по периметру пустель і відвойовування великих площ у тих самих пустель.

Ще один приклад. У травні 2007 засоби масової інформації повідомляли про японця Кена Ногучі, який

прибрав з Евересту дев'ять тон сміття. Чого тільки не було на схилі гори – старі намети, книги, харчові відходи, бляшанки, прострочені медикаменти... Тільки з останньої експедиції Ногучі приніс біля п'ятисот кілограмів сміття. Усього японець здійснив 5 "очищувальних" сходжень на Еверест за сім років і виніс з гори цілих 9 тонн сміття! Йому допомагали японські та непальські альпіністи. Кен також запланував відкрити в Токіо та Сеулі виставку сміття з Евересту. За підрахунками непальських властей за 60 років на найвищій вершині світу накопичилося біля 50 тонн відходів. Правда, останнім часом альпіністи стали менше смітити: нікому не хочеться втрачати великий грошовий задаток, що залишається на базі перед сходженням. Його повертають тільки в тому випадку, якщо туристи приносять з гори усе своє сміття.

Безумовно, подібні приклади мають переконувати студентів у тому, що і одна людина може втілити в життя такий проект, який змінить, у результаті, життя багатьох поколінь.

І нарешті, слід наголосити, що екологічна психологія – це наука, яка має, перш за все, практичне спрямування, тому основною метою цієї навчальної дисципліни є формування особистості, яка характеризується високою екологічною культурою і компетентністю, а також еколого-орієнтованою поведінкою. У зв'язку із цим варто залучати студентів до діяльності, спрямованої на розвиток та вдосконалення довілля. Отже важливим моментом є створення перспективи екологічної діяльності у вигляді домашнього завдання. Домашнє завдання має формуватися на основі лекційного матеріалу та творчої роботи студентів. Ця робота може стосуватися, наприклад, удосконалення середовища, яке вважається власним. Але, разом із тим, важливо зазначити, що метою викладання дисциплін екологічного циклу є формування в особистості розуміння того, що поділ середовища існування на своє і чуже є неконструктивним і неекологічним. І саме відчуття особистої відповідальності за середовище існування сприяє формуванню потреби в екологічній діяльності.

Отже, організація особистісно-орієнтованого навчального простору під час вивчення екологічної психології є визначальним фактором формування еколого-орієнтованої особистості і може бути рекомендована як альтернатива традиційним формам викладання дисциплін екологічного циклу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Гресе О.В. Эколого-психологический тренинг как метод развития экологического сознания // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць. № 4 (15). – Луганськ, 2006. – С. 66 – 73.

2. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд-во Ленингр. ун

– та, 1985. – 168 с.

3. Козлов Н.И. Лучшие психологические игры и упражнения. – Екатеринбург: Изд-во АРД ЛТД, 1997. – 144 с.

4. Львовичкіна А.М. Застосування притч у викладанні навчальної дисципліни "Екологічна психологія" // Гуманітарний вісник ДВНЗ

“Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. – Тернопіль: Астон, 2006. – С. 249 – 255.

5. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер Ком, 1988. – 688 с.

6. Сучасні підходи у сфері охорони громадського здоров'я та його популяризації. – К., 2003. – 95с.

7. Узнадзе Д.Н. Психологические

исследования. – М., 1966. – 451с.

8. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. Вып. 2. – М., 1996.

9. Якиманская И.С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников // Вопросы психологии. – 1994. – № 2.

10. Якиманская И.С. Принцип активности в педагогической психологии // Вопросы психологии. – 1989. – № 6.

Подано до редакції 28.03.08

#### РЕЗЮМЕ

Статья посвящена новым подходам к преподаванию учебной дисциплины «Экологическая психология». В частности, организации личностно-ориентированного подхода с целью формирования экологически компетентной личности.

**Ключевые слова:** личностно-ориентированный подход, экологическая психология, принцип активности, активные методы преподавания.

#### РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена новим підходам до викладання навчальної дисципліни «Екологічна психологія». Зокрема, організації особово-орієнтованого підходу з метою формування екологічно компетентної особистості.

**Ключові слова:** особово-орієнтований підхід, екологічна психологія, принцип активності, активні методи викладання.

#### SUMMARY

The article suggests some new approaches to teachings educational discipline “Ecological psychology”, in particular, organization of the person-orientated approach aimed at forming ecologically competent person.

**Keywords:** the person-oriented approach, ecological psychology, the principle of activity, active methods of teaching.